

Az 1883. évi középiskolai törvény.

Az abszolutizmus letűntével nem szűnt meg az autonómiáért folytatott küzdelem. 1867-ben Erdélyben tankerületi főigazgatóság állított fel (ápr. 19-én 6607. V. K. M. sz. a.) a főfelügyeleti jog gyakorlása végett, minthogy az iskolai tanácsok 1868 év végén megszűntek. Ez a dolog új volt nálunk. Az E. K. Tanács a miniszternek a püspökhöz írt értesítéséből azt olvasta ki, hogy a főigazgatóság hatásköre a mi tanintézeteinkre is kiterjed, holott a magyarországi főigazgatóságok hatásköre az állami intézeteken kívül csak a római és görög kath. és keleti intézetekre szorítkozik, valamint az iskolai tanácsok is csak a görög kath. és keleti intézetekre szorítkoztak. Ezért felíráttal él a miniszteri írat ellen s egyben azt is kifogásolja, hogy a miniszter a püspökhöz ír és az E. K. Tanácsot teljesen mellőzi, mintha a püspök az E. K. Tanács felett állana. A miniszter azt válaszolja (jan. 25-én 9161. sz.), hogy a főigazgatóságok felállítását a törvény rendelte el s hogy azt a püspökkel tudatta, annak oka az, hogy az elkerülhetetlen érintkezésben tájékozva legyenek azok is, kik tényezők a végrehajtásnál; de intézkedett, hogy az iratok ezután az egyházi főhatósághoz küldessenek. Ez volt az alkotmányos élet beállta után az első érintkezés iskolai ügyben az egyház és kormány között.

Az abszolutizmus letűntével az egész magyar közvélemény hangosan követelte a reformot. Mindenki az iskolától várta a szellemi élet megújódását. A kérdés magja az volt: miként lehetne az iskolát nemzeti alapon az Entwurftól függetlenül szervezni? A közvélemény három okból sürgette a reformot: 1. mert a humanus gimnázium nem felel meg a kor reális követelményeinek, 2. mert nem számol a tanulók egyéni hajlamaival és képességeivel és 3. mert nem készít elő az egyetemi szaktanulmányokra kellően. Eötvös törvényjavaslata ezeken a bajokon akar segíteni. Alsó és felső tagozatot tervez. Az alsónak három célja van: alapot ad a gimnáziumba és reáliskolába való lépésre, egységes és kerek, bár szűkkörű műveltséget nyújt azoknak, akik nem akarnak tovább tanulni. Eötvös terve csak próbálkozás maradt, minthogy ez a kor az 1883. évi középiskolai törvény megalkotásáig a félrendszabályok és a próbálkozások korszaka.

1871-ben rendelettel szabályozta a középiskola szervezetét és tanulmányi rendjét utódja Pauler Tivadar, mely nagyon sokat átvesz az Entwurfból úgy, hogy Kovácsi csupán az Entwurf változatának tekinti. A rendelet szintén két tago-

zatot létesít: egy alsó, népies és egy felső, tudományos tagozatot. Már az alsóba beviszi a történelmet és algebrát, természettant és vegytant a gyakorlati életben hasznos és nélkülözhetetlen voltukért. Az anyanyelven kívül még két elő nyelvet vesz fel. A heti órák száma alól 25—26, felül 27—28. A humanizmus és realizmus között élénken vívott harcban az előbbi felfogást képviseli s közelebb áll a régi gimnázium eszményéhez.

Ehez a tervhez az E. K. Tanács felhívására hozzászól az újjászervezett „növelési bizottmány” is.¹ Szükségesnek tartjuk ezt a hozzászólást ismerletni, mert egyházunknak úgyszólván hivatalos álláspontját jelenti a javaslattal szemben. Kifogásai ezek: helyteleníti, hogy a reáliskola is 8 osztályos. Elégnek tart 6 osztályt, mert nincs benne görög és latin, ami a gimnáziumban legtöbb órát vesz el s azonfelül a műegyetem 5 év, holott a theológiai szeminárium és egyetem 3, legfeljebb 4. A németet magyar tannyelvű iskolákban nemcsak a 4 alsó osztályban tanítaná, hanem mind a gimnázium, mind a reáliskola minden osztályában mind tudományos, mind gyakorlati szempontból. A franciát a reáliskolába rendes tárgynak venné fel. Bevenné az élettant, ha nem önállóan, de legalább a természetrajz körébe. A „bölcészeti előtan” címén a logikát és lélektant, utóbbit védőszer gyanánt a kor materialista törekvései ellen. A reáliskolába külön rendes tantárgynak a könyvvitelt s a vegytant nemcsak az önként vállalkozóknak, hanem kötelezően, elemzéssel és kísérleti alapon, nehogy csupa elméleti része kerüljön be. *Aggodalommal látja a tervezetnek azt a rendelkezését, „hogy az V-ik osztálytól kezdve a tannyelv mindenütt magyar”.* Még pedig nemcsak gyakorlati okokból, hanem elméleti megfontolásból is. Mert pl. a szászok iskoláit be kellene zárni, minthogy nincs magyarul tudó elég tanáruk s a terv nemzetiségi szempontból veszélyes visszahatásokra adna alkalmat. Pedagógiai szempontból is kivihetetlen, mert „még csak hinni is képtelen”, hogy 4 év alatt a gyermek egyéb tárgyak mellett jól megtanuljon magyarul is. Nem az erőszakos magyarosítástól várja nyelvünk terjedését s csupán annyit kíván, hogy a nem magyar tannyelvű iskolában is a magyar a kötelező tárgyak közé soroltassék. De csak azért, hogy más nyelvű állampolgárok is annak ismeretével hivatalba juthassanak s állampolgári jogaikat gyakorolhassák. Csupa józan hasznossági szempont minden ideális elvi elgondolás nélkül!

Végül hozzáfog Trefort a középiskolai törvény előmunká-

¹ Váradi Károly: A köztanodák tervbeveit új szervezéséről. Ker. Magvető, 1873.

lataihoz. A középoktatás kérdésében legnehezebb és legsarkalatosabb pont volt az állam főfelügyeleti jogának gyakorlása a felekezeti középiskolákban. Ez ügyben a miniszter 1879 jun. 5-re Pestre értekezletre hívta a protestáns felekezeteket. Tőlünk Ferencz József püspök és Dániel Gábor mentek fel, kik csatlakoztak a többség azon véleményéhez, hogy az ügyben csak a felekezetek legfőbb hatóságai illetékesek nyilatkozni. Ezért az értekezlet meg sem kezdődött, hanem a miniszter felhatalmazta a protestánsok képviselőit, hogy a kérdést terjesszék illetékes közgyűléseik elé. Az E. K. Tanács a miniszteri javaslat tanulmányozására bizottságot küldött ki, amely munkálatát az 1879 augusztusában Székelykeresztúrt tartott zsinat elé azzal a véleményével terjeszti, hogy „a pontozatokban foglalt intézkedések egyenes megsértései vallásfelekezetünknek törvények által biztosított felsőbb iskoláink ügyében önkormányzati jogának; továbbá, mivel hazai törvényeink és azokon alapuló törvényes gyakorlat addig is, míg a középiskolák ügye szerves törvény által rendeztetnék, elégséges és kellő módot nyújtanak a főfelügyeletnek az államkormány általi gyakorlására, jelesen pedig a pontozatok szerinti törvény hozása, vagy más intézkedés felesleges, mert ily törvény, vagy intézkedés a tanügyre rossz hatással volna s veszedelmesek is lennének“. A zsinat az előterjesztést elfogadta, a felírat megvizsgálására bizottságot küldött ki s az E. K. Tanácsot felhatalmazta, hogyha szükségesnek látja, e tárgyban rendkívüli Főtanácsot hívjon össze. Az E. K. Tanács az 1880. évi aug. 29—31. napjain tartott Főtanácson jelentette, hogy a közoktatási miniszter 1880 március 19-én a középiskolák szervezetére törvényjavaslatot adott be s a felíratot nem küldte ki a bizottságnak, mert ezzel az ismeretes pontozatok további tárgyalását elejtettnek tekintette. De mivel meg volt győződve, hogy a javaslat szerint alkotandó törvény önkormányzati jogunkat sértené és iskoláink reális érdekeire veszélyes lenne s mivel az összes protestáns felekezetek is ebben a hitben voltak és a törvényjavaslat el nem fogadását kérték, az E. K. Tanács is felírt az országgyűléshez, megjelölván a törvényjavaslatnak vallásfelekezetünkre sérelmes cikkelyeit és kérte, hogy a törvény úgy alkottassék meg, hogy „egyfelől vallásfelekezetünk iskolai ügyében törvény által biztosított önkormányzati joga sértetlenül fenntartassék, másfelől iskoláink érdekei ne veszélyeztessenek“. A felírat² lényeges tartalma a következő:

Fő kifogása az, hogy a javaslat kiindulásában és lefekte-

² Az unitáriusok E. K. Tanácsának felírata a képviselőházhoz a gimn. és reáliskolai törvényjavaslat tárgyában. Ker. Magvető, 1880. 202—206. l.

tett elveiben *nem méltányolja az erdélyi törvényeket* s az oktatás történelmi fejlődését. Csak a magyarországi 1790—91. évi 26. törvénycikket veszi tekintetbe s mellőzi a Lipót diploma 1., 2., 3. pontjait s az ezekre vonatkozó 1790—91. évi erdélyi 55. törvénycikket, melyek pedig az erdélyi iskolák államjogi helyzetének megállapításánál egyedül szolgálhatnak alapul. Ebből a hibás és hiányos kiindulásból származik a törvényjavaslatnak minden intézkedése, mely a felekezeti főhatóság azon jogát, „*hogy iskoláink bel- és küléletét, magát a tanügyet maga határozza meg és vezesse*“, teljesen illuzóriussá teszi. Az önkormányzati, szabad intézkedési jogot a javaslat elveszi, midőn a korona számára fenntartott felügyeleti jogot közvetlen igazgatássá és kormányzássá változtatja. A javaslat elismeri az idézett törvénycikkeket, azt is, hogy a prot. egyházak iskoláikra mindig főszólyt helyeztek s mégis a miniszterre ruházza azt a jogot, hogy a tantárgyakat, azok tanításának mértékét és terjedelmét megállapítsa, miáltal az egyházi főhatóságtól „*legfőbb, mondhatni egyedül lényeges életkérdésben vételnék el az intézkedési jog s a felekezetek csak egyszerű végrehajtói lennének a függetlenül intézkedő kormányoknak*“. Az intézkedési jognak legegyszerűsebb tagadása a javaslatnak ama rendelkezése, hogy a főhatóság rendelkezéseit csak az esetben ismeri el jogerősnek, ha azokat a közoktatási kormány előlegesen jóváhagyta. Jogainkat sérti és felesleges az a rendelkezés, hogy a miniszter iskoláink állapotáról a tanterületi főigazgató útján szerez értesülést. Ellenkezik az önkormányzati joggal az, hogy vagyoni kérdésekben nemcsak főfelügyeleti, hanem intézkedési jog is adatnék a kormányoknak. Ellenkezik, mert az a vagyon nem az országtól, vagy a koronától szállott birtokunkba, hanem magunk teremtettük nélkülözésekkel és áldozatokkal s azok felett „*a tulajdonjog megsértése nélkül vallásfelekezetünkön kívül más hatalom nem intézkedhetik*“. A javaslat megokolásának azon állítására, hogy „*iskoláink reputatioja megingott volna*“, hivatkozik arra az elismerésre, melyet a megokolás kifejez, hogy a protestánsok mindig kiváló gondot fordítottak iskoláikra. S félni lehet, hogy ha az intézkedési jog elvétetik, a szükséges üdvös verseny megszűnik s az iskolák nem maradnak a kívánt színvonalon. Az alkotmány és törvények elleni vétségek nem a tanügy, hanem a „közrendészet“ körébe tartoznak s az egyházi hatóságok, iskolák, tanárok rendőri felügyelet alá helyezése annál aggasztóbb, „*mert miként a multban többször megtörtént, úgy a jövőben is megtörténhetik, hogy épen legalkotmányosabb és nemzetiebb munkálkodásaink tartathatnának államellenes törekvéseknek*“.

A törvényjavaslattal Kovácsi két cikkben foglalkozott.⁸ Az elsőben csak ismerteti, a másodikban beható bírálatot mond róla. Helyesen ismeri fel, hogy a javaslat az iskolák szervezete, a tanulmányok rendje, a tanárok tekintetében az Entwurf nyomán jár. Ujítás az, hogy az eddigi 5 tankerület helyett az ország 10-re lesz beosztva. Leglényegesebb és legfontosabb fejezete az V., az állami főfelügyeletet szabályozó, azokkal a hirhedt pontokkal, melyek méltán oly nagy megbotránkozást és ellenhatást keltettek, melyeknek igen komoly és veszélyes következményei lehetnek, különösen, ha a protestáns felekezetek a passzivitás terére lépve gimnáziumaikat megszüntetnék. Kovácsi elismeri az állam szuverén hatalmát, hogy a köznevelés kérdésében korlátlanul intézkedhetik, de megbotránkozik azon, hogy a főfelügyelet tervezett formája a felekezeti iskoláknak „közvetlen igazgatásává, kormányzásává fajulna s a hitfelekezetek önkormányzati joga, iskoláink ügyei feletti intézkedő hatalma, sőt hitele és becsületessége is konfiskáltatnék nemcsak intézeteinknek, hanem a közmívelődésnek is kárával a centralizáció céljaira“. A központosító velleítés és inopportunitas keltette fel a javaslat ellen az általános támadást. Holott a decentralizáció a nemes verseny felkeltője és eszközlője. Központosító szándékát mutatják: a tantervet a közoktatási kormány állapítja meg; az ő beleegyezése szükséges arra, hogy a felekezetek a vallást kik által, hol, hogyan taníttatják, a tankönyveket ő engedélyezi, az érettségi vizsgálat utasításait ő állapítja meg, a tankerületi főigazgatóság hatáskörét igen távan, az autonómiába belenyúló módon szabályozza és mindennek előtt az V. fejezet, melynek célja „a főfelügyeleti jog ürügye alatt az autonómiát rendőri intézkedések által korlátozni, sőt megsemmisíteni, mely azért a létező viszonyokat nem véve tekintetbe, prot. körökben ingerlően hatott. Inopportunist, mert a gimnáziumi oktatás megfelelő állapotban van, céltalan, sőt veszélyes, mert az állam a törvény által teremtett viszonyokat nem bírná dominálni. Apró részletekre terjed ki, miknek intézése az autonóm testületek és a kormány között perlekedésre ad alkalmat s mik a fegyelmi rendtartásba és utasításba valók. Sok a kivétel, hol az intézkedés nem a kormányt, hanem az intézet igazgatóságát illetné. Pl. egy év alatt két osztály végzését csak a miniszter engedheti meg, holott ezt csak a tanuló egyéniségének és körülményeinek teljes ismeretével lehet intézni. Legsarkalatosabb hiánya az, hogy a tanterv megállapítása nem a törvény, hanem a miniszter dolga. A gimnázium és reáliskola közti különbség oly csekély, hogy az nem teszi

⁸ K. Magvető, 1880. 147—149. és 206—214. l.

szükségessé a kétfajta megkülönböztetését. Kovácsi a polgáriból gimnáziumba való átlépést nem könnyítené, hanem meggátolná, mert a kettőnek különböző a célja s eszközeik is. Az individuális fejlődés érdekét egységes alsó tagozat után szakszerű megosztással szolgálná. A katonai gyakorlatokat nemcsak a gimnáziumba, hanem az egyetemre is bevezetné. A testi büntetés alkalmazása még mindig nyílt kérdés, ő törvénnyel nem tiltaná el, hanem a tanárok bölcsességére bízna. Az ú. n. pótérettségit elítéli, mert a vizsgálat értékét leszállítja. — A magániskolákról szóló fejezet „egészen magánügy, nem törvénybe való”.

Kovácsi kritikáját kissé részletesen ismertettem, mert ő ebben az időben tanügyi jegyző s nézetei a legtöbbször fedik az E. K. Tanács hivatalos állásfoglalását. Szenvedélyes viták folytak a törvényjavaslat országgyűlési tárgyalása alkalmával is, melyben az iskolafenntartó felekezetek, római katolikusok és protestánsok egyaránt résztvettek. A javaslatot különösen azért ellenezték, mert a kormánynak az összes középiskolák feletti felügyeletét biztosította, miben az iskolafenntartó felekezetek jogaik korlátozását, autonómiájuk sérelmét látták. A heves viták azt eredményezték, hogy Trefort kénytelen volt sok lényeges módosításba belenyugodni azért, hogy biztosíthassa a törvényjavaslat sorsát. Végül 1883. május 23-án szentesített a *XXX. t. c. a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről*.

A törvénynek négy kidomborodó jellemző vonása: 1. Legnagyobb jelentősége az, hogy biztosítja és rendezi az állami felügyelet jogát. 2. A felekezeti iskolák segélyezése. 3. Tanárok alkalmazásának rendezése. 4. Érettségi vizsgálat módozatainak megállapítása.

1. Az állami felügyelet gyakorlása végett már az első Ratio szervezte a tankerületi főigazgatói hivatalt, de ez jóformán csak nobile officium volt, csak a r. katolikus iskolákra ügyelt fel s 1849-ben megszűnt. Ez a törvény 12 tankerületre osztotta az országot. De a tankerület területén levő autonóm felekezeti iskolák felett a felügyeletet nem mint főigazgató gyakorolja, hanem a miniszternek évenként megújuló külön megbízása alapján. Ezek az intézetek saját felekezeti főhatóságuk útján érintkeznek a miniszterrel s a főigazgatónak, mint kinevezett kormányképviselőnek, a jogköre csak a hivatalos látogatásra szorítkozik. Észleleteit közli a tanári testülettel, tapasztalatairól jelentést tesz a miniszternek, aki aztán esetleges észrevételeit és kifogásait nem a tanári testülettel, hanem a főhatósággal közli, kérve az észlelt bajok orvoslását. A főigazgatót, mint kiküldött kormányképviselőt, autonóm felekezeti iskoláknál nem illeti intézkedési jog.

2. A törvény gondoskodik arról, hogy vallásfelekezetek által fentartott iskolákat, amennyiben ezek fentartását állami érdek kívánja, az állam segélyezhesse és megállapítja a segélyezés feltételeit és módozatait. A segélyezett iskoláknál az állami tantervet kell alkalmazni. A tanári fizetés minimumát meg kell állapítani. Az állam csak abban az esetben segélyezhet egy iskolát, ha főhatósága önként elfogadja vagy kéri a segélyezést. Ha az állam az évi szükséglet felénél kevesebb segélyt ad, az intézet jellege megmarad. Ha valamely felekezeti iskola a törvény kívánalmainak nem felel meg, legalább félévi időközben három ízben intézett megintés után a nyilvánossági jogot megvonhatja a miniszter. Ilyenek érvényes bizonyítványt nem adhatnak ki s érettségit nem tarthatnak.

3. Az iskola színvonalának meghatározója a tanári testület tudományos és pedagógiai készültsége. A törvény intézkedése a kérdésben teljesen radikális volt, mert kimondta, hogy ezután csak az országos tanárvizsgáló bizottság által képesített tanár alkalmazható. Ez az intézkedés akkor nagy ellenzésre talált és erős felháborodást keltett. Akik a törvény életbelépte előtt legalább 3 évig szolgáltak, mint rendes tanárok, a képesítő vizsgálat alól fölmentetnek. Nyolcosztályú középiskolában a rendes tanárok száma legalább 10, hatosztályúban legalább 7, négyosztályúban legalább 5. A heti órák száma 18, a rajztanároké 20, igazgatóé 10. Ha ennél többet tanítanak, külön díjban részesülnek. Tanárok, tanulók fegyelmi szabályzatát a felekezeti főhatóság állapítja meg, de tudomás végett köteles felterjeszteni a miniszterhez. Fegyelmi úton való elmozdítást haladéktalanul jelenteni kell az indokolt ítélet közlésével.

4. A törvénynek az érettségi vizsgálatra vonatkozó intézkedéseit I. Érettségi vizsgálat c. fejezetben.

A törvény szerint középiskolák: a gimnáziumok és reáliskolák. Céljuk: az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttatni és a felsőbb tudományos képzésre előkészíteni. A középiskola 8 osztályú 8 évfolyammal. Négy vagy hatosztályú nem teljes intézetek is állíthatók fel, de felső tagozat nem. A hitfelekezetek maguk határozzák meg iskoláik tannyelvét, az elérendő végcél, a tanítandó ismeretek mértékét, a tanrendszert, tantervet és tankönyveket; de a megállapított mérték nem lehet kisebb, mint az államiaké és az illető intézetekre nézve csak a minimumot határozza meg. Felekezeti intézetekben a tandíjat a felekezeti hatóság állapítja meg.

Itt közlöm az Entwurf (I.), az 1863. évi egyházi (II.) és az 1883. évi állami tantervet (III):

I.	Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Vallás	---	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Latin	---	8	6	5	6	6	6	5	5	47
Görög	---	—	—	5	4	4	4	5	6	28
Anyanyelv (német)	---	4	4	3	3	2	3	3	3	25
Történelem	---	—	3	3	3	4	3	3	3	22
Földrajz	---	3	—	—	—	—	—	—	—	3
Mennyiségtan	---	3	3	3	3	4	3	3	—	22
Filoz. proped.	---	—	—	—	—	—	—	—	2	2
Természetrajz	---	2	2	3	3	2	3	3	3	21
Fizika	---	2	2	3	3	2	3	3	3	21
Összesen :		22	20	24	24	24	24	24	24	186

A tört. II. o.-ban ókor 476-ig, III. o.-ban középkor, Ausztria történelme 1648-ig, IV. o.-ban Ausztria történelme és politikai földrajz ismétlése, V.-ben ó-, VI.-ban közép-, VII.-ben újkor, VIII.-ban Ausztria statisztikája. Természetrajzból: I. o. állattan, II. o. állatt-, növénytan, III. o. ásványtan, fizika, IV. o. fizika, csillagászati földrajz, V. o. rendszeres ásvány-, növény-, állattan, VI–VII. o. fizika, VIII. o. fizikai földrajz fiziológia.

Nem kötelező tárgyak: szépírás, rajz, ének, torna.

II.	Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Vallás	---	1	1	1	1	1	2	2	—	9
Magyar	---	4	3	3	3	2	2	2	3	23
Német	---	3	4	4	4	3	3	2	2	25
Latin	---	5	5	4	3	4	3	2	2	28
Görög	---	—	—	—	5	4	3	2	2	16
Régiségtan	---	—	—	—	—	2	—	—	—	2
Földrajz	---	3	3	3	—	—	—	—	1	10
Történelem	---	—	—	—	2	—	3	3	3	11
Mennyiségtan	---	3	3	3	3	3	3	3	2	23
Természetrajz	---	2	2	—	2	3	3	—	—	12
Természettan	---	—	—	2	—	—	—	4	—	6
Vegytan	---	—	—	—	—	—	—	—	4	4
Bölcsészet	---	—	—	—	—	—	—	3	3	6
Szépírás	---	2	2	1	1	1	—	—	—	7
Rajz	---	2	2	2	2	2	—	—	—	10
Harmonia	---	—	—	—	—	2	2	2	2	8
Műének	---	—	1	1	1	—	—	—	—	3
Vallásos ének	---	1	1	1	1	1	—	—	—	5
Tornászat	---	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Összesen :		28	29	27	30	30	26	27	26	223

III.	Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Vallás	---	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Magyar nyelv	---	6	5	3	4	3	3	3	3	30
Latin nyelv	---	7	7	6	6	6	6	6	5	49
Görög nyelv	---	—	—	—	—	5	5	5	4	19
Német nyelv	---	—	—	4	3	3	3	3	2	18
Történelem	---	—	—	4	3	3	3	2	3	18
Földrajz	---	4	4	2	—	—	—	—	—	10
Természetrajz	---	—	—	—	3	2	3	—	—	8
Természettan	---	—	—	—	—	—	—	4	4	8
Mathematika	---	3	4	3	3	4	3	3	2	25
Rajzoló geometria	---	3	3	2	2	—	—	—	—	10
Filozófiai propedeutika	---	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Szépírás	---	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Testgyakorlás	---	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Összesen :		28	28	28	28	30	30	30	30	232

Eltérések az egyházi és állami tanterv között a következők: Ami mindjárt első pillanatra feltűnik, az egyházi vallásból csak 9 órát ír elő, az állami 16-ot. Ezzel szemben azonban az egyházi vallásos énekből 5-öt, az állami egyet sem. Az egyházi mű-énekből 3-at, harmoniából 8-at, az állami egyet sem. Az egyháziban a tantárgyak száma 19, az államiban csak 14. Az egyháziban a 3 felső osztály heti óráinak száma (26—27) kevesebb, mint az alsó osztályokéi, nyilván abban a meggyőződésben, hogy az olvasásra, rendkívüli tárgyak tanulására s az önképzésre több idejük maradjon. Az államiban fordítva áll a dolog. Az egyházi tanterv 22 magyar órájával az állami 30, a 28 latinnal az állami 49, a 25 némettel az állami tanterv 18, a 11 történelmivel az állami 18 órája áll szemben. Az egyháziban külön tantárgy a régiségtan és vegytan. Az egyházi terv szerint bölcsészetre a VII—VIII. o. együtt jár. A magyar irodalom a VII—VIII. o.-ban úgy volt beosztva, hogy a VIII. o. az első félévben elvégezte az irodalmat s a II. félévben e név alatt „szépészetet“ tanult s e címen az építés, szobrászat, kertészet, rajz, műkertészet, zene, ének történelmét tanulták. A heti órák száma a két utóbbiban sokkal több, mint az Entwurfban, minek oka a tanulmányok speciálizálódása s következménye lett a század vége felé a túlterhelés, amiért a közvélemény mind hangosabban vádolta az iskolát. Ezekből látható, hogy az állami tanterv a nemzeti tárgyakat jobban kiemeli, mint az egyházi. Érthető, hiszen nálunk e tekintetben nem fenyegetett veszély. Látható az is, hogy az egyházi tanterv közelebb állott a közvélemény által követelt gyakorlatibb irányu gimnázium eszméjéhez, mint az állami. Az egyháziban is a legtöbb órát foglal el (28) a latin, de az állami 49 latin órájával szemben a közvélemény ma is amannak adná az elsőséget s tisztán a gyakorlati élet szempontjából a német 25 óráját sem kifogásolná.

A következő két évtized fejlődése abban áll, hogy az egyházi tanterv évről évre lassanként közeledik az államihoz, míg végre az állami szerződés megkötése idején minden sajátos vonását elveszti s azonos lesz az államival.

Most következett a törvény életbeléptetése, amely nem történt meg azonnal és akadályok nélkül. Az 1883 aug. 26—28. vargyasi zsinat behatóan foglalkozik a középiskolák kérdésével. Daniel főgondnok megnyitó beszédjében új hurokat üt meg: tanáraink fizetése nincs összhangban a növekedő igényekkel s a drágasággal. Ez nem újság, de következménye már az: ezért gyakran a legjobb tanáraink az államnál keresnek elhelyezést. A középiskolai törvényre vonatkozólag kijelenti, hogy ő maga is ragaszkodik az autonómiához, de nem osztozik

azok felfogásában, akik az állami felügyeleti jog körvonalazásától félnek, mert ez nemzetiségi szempontból megokolt volt, minthogy ennek a hiánya a kormány és az illető hatóság között a múltban sokszor kellemetlen surlódásra adott alkalmat. Az E. K. Tanács évi jelentése szerint a törvény életbeléptetésének első éve „ügyszólván a tájékozás éve”, ezért az egyházi tantervet egyelőre nem változtathatja meg, hanem ez ügyben a lehető legszabadabb kezet kéri. És tájékozásul közli, hogy a gimnázium „sarkalatos tárgyaiból” (klasszikus nyelvek, anyanyelv, számtan, történelem) heti 45 órával van több, mint a miénkben, a reális tárgyakból és németből a miénkben 16 órával van több, mint az államiban, egészben csak heti 8 órával van kevesebb a miénkben, mégis „az alkalmazkodás — a tanító erők kérdésén kívül — nem lesz nehéz”. Az életbeléptetés tárgyában küldött leíratra (1883 aug. 6. 26147 sz. r.) a zsinat azt válaszolja, hogy készséggel igyekszik eleget tenni, mert e törvény csak újabb ösztönt ad a fokozott gondosságra és tevékenységre s reméli, hogy a miniszter „nem mint szigorú bíró, hanem mint jóakaró gyámol” fogja jogát gyakorolni. Megbizzá az E. K. Tanácsot, hogy a miniszter által kivánt dolgokban intézkedjék, a leírat 1—10. pontjainak tegyen eleget, küldje fel a tantervet s jelentse, hogy a keresztúri 5 oszt. gimn. nem ú. n. csonka-gimnázium, hanem a kolozsvárinak csak „*párhuzamos osztályai*”, küldje fel iskolai törvényeinket és utasításainkat, a tanárválasztásra 1880—51. sz. a. megállapított szabályokat. A V. K. M. 1883—39665 sz. leíratában a felterjesztést némi kifogásokkal tudomásul vette. Keveselte a magyar és a 2 klasszikus nyelv tanítására szánt időt, de minthogy tanulóink magyarok, a magyarnak szánt időt elfogadta. Iskolai törvényeink némely pontjai nem egyeznek a törvény intézkedéseivel. A tanárválasztási szabályzatra az a megjegyzése, hogy a mértani rajz tanítására is okleveles tanár kell. „Lényeges nehézségek” tehát nem merültek fel, úgy hogy az 1884/85. isk. évben sikerült „a törvényes kívánalmakat megközelíteni”. Ez évben tartották meg először az érettségit az országos törvény szerint.

13. fejezet.

A tanulók száma.

A tanulók létszámáról hosszú időn keresztül nincsenek biztos adataink. Az a néhány adat, amit a következőkben felsorolok, csak a felső tagozatra, a deáki vagy tógás társaságra vonatkozik s a Fasc. köteteiben található. A gyermekekről nem volt, vagy nem maradt fenn ilyen nyilvántartás.

1651 dec. 16-án (Fasc. II. 62.) a magyar nemzetiségű tanulók (studiosi = diákok) száma 40, „quod alias non fuit a longo”. 1662 novemberében (Fasc. II. 190.) a magyar diákok 7-en voltak, a szászok 2-en s itt hozzáteszi a főnök: quod alias non fuit a longo. Háborús idők, pestis, szegénység és éhínség korszaka. 1677 március 25-én (Fasc. II. 339.) a diákok száma 46, 1680 szept. 17-én (Fasc. II. 376.) 46. 1685 december 28-án (Fasc. II. 320.) divízió van 47 deák között; 12-en távol voltak részint a szükség és nyomor, részint a félelem miatt, mely a német hadak bejövetele hírére keletkezett. 1691 márciusában (Fasc. II. 522.) 42, 1692 jan. 19-én (Fasc. II. 517.) 37, 1695 decemberében (Fasc. I. D. 41.) 30, 1696 dec. 25-én (Fasc. I. D. 64.) 50, 1699 ápr. 29-én (Fasc. III. 50.) 84. „Ennyit máskor nem látok”, jegyzi meg a főnök.

A 18. század elejétől az ú. n. „asztalokhoz” való beosztás alapján lehet következtetni a tanulók számára. 1700 áprilisában (Fasc. III. 68.) az első asztalhoz beoszt a főnök 10-et, a másodikhoz 12-öt, a harmadikhoz 25-öt, a negyedikhez a többieket = 31-et, tehát 78. 1701 szept. 8-án (Fasc. III. 87.) a diákok száma 94, 1703 decemberében (Fasc. III. 206.) vizsgálók voltak az iskolában: Stenczel, Csernátoni és egy német, akik azt tudakolták, hányan vagyunk, mi van az iskolában? „Vagyunk mindenkit számítva 80-an”, mondja a főnök. 1713 márc. 6-án (Fasc. IV. 138.) a négy asztalnál vannak 37-en, 1714 február 18-án (Fasc. IV. 156.) 33-an, 1715 március 12-én (Fasc. IV. 163.) 36-an, 1717 febr. 13-án (Fasc. IV. 204.) 56-an. 1720 július 12-én (Fasc. IV. 246.) a gyermekek száma csak 45.

A 18. század harmadik tizedétől a Fasciculusok vezetői a négy asztal beosztásánál nem közlik a tanulók számát, hanem így jelzik: első asztal X tanulóig, második asztal Y-ig, stb. 1736 febr. 11-én (Fasc. IV. 541.) a tanulók száma 43. 1761 május 31-én Biró Zsigmondot temetik tőlünk 40 tógás, 60 szekundánus és neutralista, ugyanannyi a reformátusoktól s egész Szamosfalváig kísérik a koporsót. Az alábbiakban egy kimutatást közlök, mely 1832-től a század végéig a tanulók létszámának alakulását mutatja:

A tanulók száma: 1832/33-ban 158, 1833/34-ben 201, 1834/35-ben 200, 1835/36-ban 216, 1836/37-ben 202, 1837/38-ban 233, 1838/39-ben 228, 1839/40-ben 202, 1840/41-ben 187, 1841/42-ben 194, 1842/43-ban 180, 1843/44-ben 208, 1844/45-ben 215, 1845/46-ban 195, 1846/47-ben 200, 1847/48-ban 216, 1848/49-ben 57 (a felső osztályokban egy sincs!), 1849/50-ben 42 (a felső osztályokban egy sincs!), 1850/51-ben 104, 1851/52-ben 134, 1852/53-ban 169, 1853/54-ben 171, 1854/55-ben 168, 1855/56-ban 141, 1856/57-ben 171, 1857/58-ban 209, 1858/59-ben 201, 1859/60-

ban 221, 1860/61-ben 222, 1861/62-ben 232, 1862/63-ban 249, 1863/64-ben 244, 1864/65-ben 259, 1865/66-ban 278, 1866/67-ben 301, 1867/68-ban 297, 1868/69-ben 293, 1869/70-ben 276, 1870/71-ben 257, 1871/72-ben 265, 1872/73-ban 273, 1873/74-ben 252, 1874/75-ben 259, 1875/76-ban 260, 1876/77-ben 284, 1877/78-ban 303, 1878/79-ben 304.

1879/80-tól kezdve közlöm külön a papnövendékek, gimnáziumi és elemi iskolai tanulók számát.

Iskolai év	Papnövendékek száma	Gimn. tanulók száma	Elemi isk. tanulók száma	Összesen	Iskolai év	Papnövendékek száma	Gimn. tanulók száma	Elemi isk. tanulók száma	Összesen
1879/80	19	220	66	305	1890/91	24	241	59	324
1880/81	18	236	63	317	1891/92	23	265	54	342
1881/82	17	245	67	329	1892/93	23	290	68	381
1882/83	17	248	66	331	1893/94	18	267	61	346
1883/84	23	243	69	335	1894/95	16	269	63	348
1884/85	22	217	62	301	1895/96	16	296	61	373
1885/86	21	240	72	333	1896/97	10	305	55	370
1886/87	20	257	78	355	1897/98	13	304	60	377
1887/88	22	255	54	331	1898/99	10	313	59	382
1888/89	19	255	47	321	1899/900	12	319	53	384
1889/90	21	233	54	308	1900/901	14	348	64	426

Látjuk ezekből a számsorokból, hogy e 22 esztendő alatt a papnövendékek száma a középszám (18) alá süllyedett, az elemi iskolai tanulóké némi kis ingadozásokkal állandó maradt (középszám 61), a gimnáziumi tanulóké a 22 év átlagát (266) messze meghaladta s a régi iskola utolsó évében olyan magasra emelkedett (426), amilyen nem volt azelőtt soha.

14. fejezet.

Iskolai díjak.

Iskolai díj adataim szerint 1805-ig, a harmadik kollégium teljes kiépítésének befejezéséig, nem volt. Ekkor a szobákat osztályokba sorozták s megállapították a bennlakási díjakat. De már az 1799—1800. iskolai évben az ágyhely díja egész évre 40 dr. volt. Ezt a díjat azonban csak a szekundánusok- és a klasszisták fizették, a tógások (= papnövendékek) nem. A kollégium felépülése után, minthogy a folytonos kollektázás miatt a hívek ki voltak merülve s a pénztár üres volt, 1805. szept. 1-től kezdve a szobákat 3 osztályba sorozták: elsőbe tartoztak a Magyar utcára néző első emeleti, másodikba a földszinti és másodemeleti, harmadikba a templom és udvar

felől levő szobák. Az első osztályban asztal- és ágyhely díj címen fizettek egész évre 3 rfrtot, a másodikban 2 rfrtot, a harmadikban 1 rfrtot. A tógás diákok azonban azon a címen, hogy az ökonómiát s más iskolai közterheket viselik, e díjaknak csak felét fizették. Körmöczi igazgató 1805. szept. 15-én azt javasolja, hogy a nem tógások s olyanok, akik nálunk már végeztek s csak a liceumban való törvénytánuulásért laknak benn, egész taksát fizessenek. A konzisztórium azonban meg-hagyja az eddigi szokást azzal a megokolással, hogy ezek rendszerint praeseseek, magántanítványokat tanítanak s így a köz-nek szolgálnak. 1810. szept. 13-án a Főtanács a helyek árát újból állapítja meg (Fasc. IX. 286—288.). A régi díjak ugyanis „a szer-felett való drágaság mián” nem fedezték azokat a szükségeket, melyekre rendelve voltak. Ezért az első osztályú szobákban egy ágyas és asztalos helyért a tógás diák fizet 2 rfrt 30 krt, unitárius szekundánus és klasszista 5 rfrtot, másvallásúak 15 rfrtot. Másodosztályú szobákban egy ágyas és asztalos helyért a tógások 1 rfrt 30 krt, unitárius szekundánusok és klasszisták 3 rfrtot, másvallásúak 10 rfrtot; harmadosztályú szobákban tógás diák 45 krt, unitárius szekundánus és klasszista 1 rfrt 30 krt, másvallásúak 5 rfrtot. Olyan helyekért, melyekre asztalt nem lehet tenni, mindenik osztályban a díjak felét fizetik. A künn-lakók javításokra: unitárius 30 krt, nem unitárius 1 rfrtot. Min-den tanuló az auditoriumok és klassziszok tűzifájára 40 krt, „kamaraszék” takarítására 1 rfrtot, ennek felét fizetik a künn-lakók. Szeméthordatásra 6 krt. A szobák osztályait is máskép állapították meg. Elsőosztályúak a Magyar-utca felől mindhárom sorban levők, másodosztályúak a templomfelőli középső sorban és az udvarfelől levők a lépcső mellett való legalsó kivételével, harmadosztályúak a templomfelől való alsó és legfelső sorban és a lépcső mellett levők.

1824. szept.-étől (Fasc. X. 546.) a bölöni zsinat az eddigi 3 helyett a szobákat 4 osztályba osztja. Az eddigi helyáratokat meg-hagyja, de a negyedik osztályú szobák árát a nem tógá-sokra nézve 8, tógásokra 4 rfrtban állapítja meg.

Az 1839. évi törvények szerint a díjak a következők:

1. oszt. ágyhelyért publikus fizet 4 rfrt, diákok 2 rfrt, 2. oszt. ágyhelyért publikus fizet 2 rfrt 24 krt, diákok 1 rfrt 12 krt, 3. oszt. ágyhelyért publikus fizet 1 rfrt. 36, diákok — 48 krt pengőben.

Az eddig több cím alatt fizetett iskolai díjak ezután *iskolai* *szükségek* címe alatt minden személykülömbőség nélkül kicsiny-től nagytól 48 p. kr. s mindjárt beírásakor fizetendő. Az inspektor kurátor, vagy rektor adhat haladékat a téli vizsgálatokig, de nem-fizetés esetén vizsgálatra nem bocsáttatik. Minden alosztályu

tanuló „a köztanítók illendőbb fizethetésére“ évenként két ízben 30 p. kr.-jával 1 p. frtot. Ez „két angáriában“ utólagosan fizetendő“ s ezzel megelégedni kötelesek. És semmi szín alatt azon felül egy tanítványát is többnek fizetésére nem erőltetheti, vagy fel nem szólíthatja hivatalátóli elmozdítottatás terhe alatt“. A szülőknek önkéntes ajándékát azonban elvenni szabad.

Az 1845. évi törvények szerinti díjak ezek:

Oskola tagjává bevétel díja 1 frt., Tordáról, Keresztúrról és Torockóról jövők nem fizetik. Filozófiai tanfolyamra lépők 1 frt. tisztességdíjat fizetnek. Egyenruhátlanból egyenruhássá váló, vagy visszavett 40 kr. felvételi díjat fizet. Évközben kimaradó, ha visszajő, 1 frt. bevételi, 1 frt. tisztességdíjat fizet — kivéve a betegség esetét. Közvizsgálat díja 1 frt.; oskolaszükség 1 frt 25; alosztályúak a közoktatásért 1 frt. Végzettségi (absolutorium) és igazgatósági bizonyítvány díja az igazgatóság megállapítása szerint. Bennlakási díjak: I. oszt. szoba és ágyhely díja 6 frt, II. oszt.-é 5 frt, III. oszt.-é 4 frt. Egyenruhások ennek felét fizetik. Más ágy alatti ágyak díja I. o.-ban 50 kr., II. o.-ban 40, III. o.-ban 20 kr. Ágyhelyét változtató 24 krt. fizet.

1859. dec. 31-én az igazgatóság azt tárgyalja, hogy káros az a régi rendszer, hogy a felosztályúak közül hetenként egy folytatja az ökonómiát, mert egy heti leckét mulaszt, amit némelyek magánszorgalommal kipótolnak ugyan, de a nagyobb rész feloldottnak tekinti magát egy heti tanulás alól; ezért úgy kívánják megváltoztatni, hogy a végzett theológusok közül egy egész évre bízassék meg a közpénztárból veendő fizetés mellett. Az E. K. T. elfogadja a javaslatot, de hogy a közpénztár terhelése nélkül lehessen megvalósítani, utasítja az igazgatóságot, hogy a különböző címeken fizetendő díjakról készítsen javaslatot. Az igazgatóság megbízza Kovácsi igazgatót azzal, hogy a díjak „mérsékelt feljebb emelése által“ a „rendszolga“-nak évi 60 frt. biztosítsassék. Kovácsi 1860. ápr. 17-én terjesztette be javaslatát. E szerint:

I. oszt. szobákban (4, 5, 14, 15, 16, 23, 24, 25. sz.) ágyhelydíj gyermekeknek és nem egyenruhásoknak 6 frt, egyenruhásoknak lele.
II. „ „ (6 (három ablakos) és 17. (London sz.) 5 frt—2 frt 50.
III. „ „ (a többiek) 4 frt—2 frt —

Karikás ágyhelyért az eddigi 24, 16 és 8 kr. helyett 50, 40, 20 kr. Tandíj a régi 1 c frt helyett 1 frt o. é. Iskolaszükség az eddigi 48 c fr helyett 2 frt o. é., beiktatódíj az eddigi 40 c fr helyett 1 frt o. é. Az E. K. T. elfogadta a javaslatot s az *iskolagazdai hivatal állandósítását*. Az 1861. évi tordai zsinat szintén elfogadta s az 1861/62. isk. évtől kezdve életbeléptette. Az 1871. évi

törvény a régi díjakat általában nem változtatta, de tandíj, vagy közoktatási címen, melyet eddig csak alosztályok fizettek, felosztályu nem unitáriusokra 4 rftot vetett ki. Új díjak: iskolai betegsegélyző és temetkezési-egyletnek felosztályúak a beíráskor 50 kr, azután évenként 20 kr. A törvény most kimondja, hogy főnök, ellenőr, gazda, köztanítók, könyvtárnok, iskolaszolgák szükség-, ágyhely- és tandíjat nem fizetnek. Külön szakasz alatt tárgyalja az iskolai, temetési, vizsgálati és bizonyítvány díjakat. Vizsgálati díjak: felvételi 12 frt, magánvizsgálat 12 frt, hibájából elmulasztott vizsgálat 12 frt, érettségi vizsgálat magán-tanulóknak 24 frt. Elemi iskolába felvétel, valamint pót-, vagy javító vizsgálat díjtalanok. Bizonyítványok díja: isk. 40 kr, érettségi bizonyítványé 1 frt 5 kr., papi szigorlaté 30 kr. A temetési díjakat a tanulók nem fizetik, hanem kapják: közönséges temetésé 5 frt, „részletesé“ 2 frt 50. a tiszteletbeli és könyörületes díjtalan. A harmonia díja 10 frt, év végén a harmonisták között egyenlően kiosztandó“. A nyári diákok temetési díja személyenként 35 kr.

Az 1880/81. évre érvényes törvények szerint: névbeírás 1 frt, tisztességdíj 1 frt, iskolai szükség 1 frt 25 kr, tandíj felosztályú nem unitáriusoknak 6 frt, alosztályú nem unitáriusoknak 4 frt, alosztályú unitáriusoknak 1 frt, elemi nem unitárius 2 frt, unitárius 1 frt. Felosztályú unitáriusok tandíjat nem fizetnek. Tornadíj 1 frt 50 kr. Betegsegélyző és temetkezési díj 50 kr. Ágyhely díj első osztályú szobában nagy ágyért 6 frt, karikásért 50 kr, másodosztályúban 5 frt, karikásért 50 kr, harmadosztályúban 4 frt, karikásért 20 kr. Nem unitáriusok kettős díjat fizetnek. Egyenruhások a díjak felét fizetik. Főnök, ellenőr, gazda, köztanítók, könyvtárnok, iskolaszolgák iskolaszükséget, ágyhely- és tandíjat nem fizetnek. Vizsgálatra senkisémet bocsátatnak, míg minden tartozását be nem fizeti. Vizsgálati díjak: felvételi és magánvizsgálaté 12—12 frt, pótló v. 12 frt, magán-érettségi díja 24 frt. Bizonyítvány ára 40 kr, érettségié 2 frt, papi szigorlati bizonyítványé 30 kr.

Az 1885. évi törvények a díjakat megint emelték. Az előbbi törvénytől való eltérések ezek: névbeírás címen nem unit. 2 frt, unit. 1 frt; isk.-szükség 2 frt. *Tisztesség díj megszűnt.* Tandíj: feloszt. nem unit. 7 frt, aloszt. nem unit. 5 frt, aloszt. unit. 1 frt. Elemi iskolai nem unit. 3 frt, unit. 1 frt. Felosztályú unitáriusok nem fizetnek. *Tornadíj* minden tanulónak: 1 frt 50 kr. Iskolai kórházra (az előbbi törvényben más volt a címe, de ugyanaz a rendeltetése) első évben 1 frt, azután évenként 20 kr. Ágyhelydíj: feloszt. unit. I. o. helyért 3 frt, II. o.-ért 2 frt 50 kr, III. o.-ért 2 frt.
 „ al- és elemi isk. unit. I. „ 6 frt, II. „ 5 frt III. „ 4 „
 „ fel-, al- és el. isk. nem unit. I. o.-ért 12 frt, II. o.-ért 10 frt III. „ 8 „

Temetési díj, harmonia, nyári diákok, vizsgálatok díjai a régiék. Az előbbi törvényben nem volt díja az érettségi vizsgálatnak nyilvános tanulónál, most 4 frt. Nem volt szó reáliskolai érettségit tett tanuló latinból, vagy latin—görögből tett vizsgálati díjáról. Ez 12 frt. Az érettségi bizonyítvány díja 2 frt, a többié a régi.

Az 1896. évi törvények szerinti díjak: Névbeírásért unit. 1 frt., nem unit. 2 frt, iskolai díj valláskülömbőség nélkül 2 frt., tandíj unitáriusnak 5 frt, nem unitáriusnak 20 frt, kórházdíj: első évben 1 frt, azután évenként 20 kr.; tanári nyugdíjalapba: évenként 3 frt, értesítő-bizonyítvány díj 1 frt. E két utóbbi új, mit az országos tanári nyugdíjalapba való belépés, illetőleg az állami rendtartáshoz való alkalmazkodás tett szükségessé. Eddig t. i. a bizonyítványokat nem állították ki, csak annak, aki kikérte. Most kötelező lett a bizonyítványok kiállítása és kiadása mindenkinek. Szobaszükség, fapénz 4 frt 50 kr., bennlakóknak 6 frt 50 kr.

Bennlakási díjak: ágyhelydíj unitáriusoknak

I. o. nagy ágyért	6 frt,	kis ágyért	10 kr.,	nem unit.	12—1 frt.
II. o.	5	„	40	„	10—0.80 kr.
III. o.	4	„	20	„	8—0.40 kr.

VI—VIII. gim. o. tanulók e díjaknak felét fizetik.

Bennlakó egyetemi hallgatók és tanítóképző intézeli növendékek 6 frt, szobaszükség címen szintén 6 frtot fizetnek. Ágyhasználat címen valláskülömbőség nélkül; nagy ágyért 1 fiókkal 3 frt, 2 fiókkal 4 frt, kis ágyért 1 fiókkal 1 frt 50 kr.

Vizsgálati díjak: magánvizsgálat unitáriusnak 24 frt, nem-unitáriusnak 40 frt. Felvételi vizsgálat 10 frt, pótvizsg. 24 frt. Érettségi magántanulónak 24 frt, nyilvánosnak 6 frt. Reáliskolásoknak kiegészítő vizsgálat 12 frt, összevont vizsgálat 60 forint. Érettségi bizonyítvány díja 2 frt 50 kr. Látogatási bizonyítvány díja, mi az igazgatót illeti, 1 frt.

Első tekintetre látszik, hogy az állami rendtartáshoz való alkalmazkodás mennyire emelte az iskolai díjakat.

Az iskolai díjak felszedője, kezelője a főnök volt, aki az igazgató utalványozása alapján fizette a szükségeseket. Év végén számadást kellett beterjesztenie, melyet a konzisztórium vizsgált felül. De a díjak beszedése és felhajtása kezdettől fogva — akárcsak ma — sok nehézséggel járt. Már 1837 szeptemberében (Fasc. XI. 187.) elrendeli a konz. a főnök számadási kötelezettsége teljesíthetésének könnyítésére, hogy az ágyhelyek és egyéb iskolai szükségek díját az első félév alatt be kell fizetni, különben a hátralékos téli vizsgálatra nem bocsáttatik. Aki pedig a taksákat és büntetéspénzeket a II-ik félévben sem fizeti ki, az évvégi vizsgálatra nem állhat, míg a főnöktől nyugtát nem mutat be. Az 1839. évi törvények a

pénzbüntetések behajtására statuálják a zálogolást, sőt ha az illető nem váltja ki, megengedi, sőt rendeli a zálogtárgy eladását. Ez a hibás felfogásból származó intézkedés sok nehézséggel és kellemetlenkedéssel járhatott s azért mondja az az időbeli állapotokat rajzoló és bíráló Vélemény írója, hogy a főnök sokszor kifizette a magából, csak hogy ne kelljen a zálogolással kellemetlenkednie. Ez az oka annak is, hogy a következő törvénykönyv a behajtásnak ezt a módját már nem ismeri. Maradt volna tehát a vizsgálatra nem bocsátás, De ennek a végrehajtására nem vitte rá a lélek sem a főnököt, sem az igazgatót. Legalább nem találtam esetet rá, hogy valaha valakit emiatt elzártak volna a vizsgálatról. Az évszázad vége felé elég hatásos eszközként alakult ki a bizonyítvány visszatartása. De az állami beavatkozás ezt az eszközt kivette a vezetők kezéből, mikor megtiltotta, hogy bizonyítványt ilyen okon visszatartsanak.

15. fejezet.

Vizsgálatok.

A vizsgálatokról Baumgarthus idejéig nem tudunk semmit. Alatta 1657-ben határozzák, hogy ezután minden félévben legyenek közvizsgálatok (*generalia examina*): az első pünköst előtti héten, a második Márton-napja után. Ugyanakkor büntetéseket is állapítanak meg azokra, akik a vizsgálatokról elmaradnak: először 25, másodszer 50 dr, harmadszer noviciussá fokoztatik le. A szüneteket az igazgató tetszése szerint adhatja ki (Fasc II. 129.). Ettől kezdve az első vizsgálat május második felében, a második dec. 10—20-a között volt rendszerint. (Lásd Fasc. II. 278, 335, 350, 385, 420, 501, 539. Fasc. I. D. 25, 52, 63. lapjait.) Vizsgálat után a rektor gyakran lakomát adott a diákságnak. 1694-ben dec. 13—17-én (Fasc. I. D. 25.) voltak a közvizsgálatok. A pátrónusok olyan nagy számmal voltak jelen, amilyenre sem ők, sem a diákok nem emlékeznek. A plebánus a vizsgálat után gazdagon megvendégelte mindkét cétust étellel, itallal, a rektor pedig reggelire hívta a kollaboratorokat és köztanítókat. A pátrónusok papirost adtak: a logikusok 10, a rektorok 8, a poéták 6, a szintaxisták 4, etimologisták 3 és a parvisták 2 ívet kaptak belőle.

1712 jan. 13-án (Fasc. IV. 114.) a főnök így írja le a vizsgálatokat: a *theologia elveiből, de perspicuitate, sufficientia et authoritate S. Sacrae, de foedere ejusque authore, deque spiritualitate Dei; subsequenter e syntaxi et etymologia, ceteris artibus et scientiis silentio alto habitis, quoniam nullus tunc*

temporis earum professor, nullus praeceptor. Deus faxit, ut majori alias studiorum specimine prodire queamus. 1714-ben dec. 13-án (Fasc. IV. 161.) reggel 5 órakor: Keresztúri logika és de anunciationum speciebus; d. e. oratoriam, examen scilicet rhetoricam et declamationes prolusorias; 15-én poezis és sisutaxis; 16-án etimologia és parvisták. 1717 jan. 28-án (Fasc. IV. 203.) a tanárok meglátogatják az osztályokat (= alsó tagozat) s próbatételt és előléptetést rendelnek. 1746 dec. 15-én (Fasc. IV. 711.) a rektor kollégáival „experimentum capit rhetorum, poetarum, grammatarum, qui quantum profecerunt. 1750 dec. 11-én (Fasc. V. 49.) a tanárok jelenlétében examen generale volt, *ami már régóta nem volt*, az oratorok, poeták, syntaxisták és incipiensek osztályaiban. Kora reggeltől késő estig tartott. Másnap az osztályoknak írásbelijök volt, az ú. n. exercitiumok. 1751 dec. 11-én (Fasc. V. 64.) a poeták és oratorok probatioja, 13-án ugyanezek közös censurája írásbeliből, azután examenje. 1755 dec. 12-én (Fasc. V. 123.) 3 osztály examenje, 13-án az összes osztályok probatioja, 15-én előléptetés. 1757 ápr. 27-én (Fasc. V. 147.) az alsóbb osztályok, oratorok és poeták exercitiumai szóbeli nélkül. A tételük ez volt: A változás ritkán hasznos. Talán célzás arra, hogy akkor az összes hivataloskodók változtak, ami ritkán történik, jegyzi meg a főnök.

Examenje volt a diákoknak, *probatioja* a klasszistáknak, amint kitűnik e feljegyzésből: 1762 május 17—18-án (Fasc. V. 233.) celebratur generale examen et probatio oratorum, poetarum et omnium classistarum et excipit tandem promotio, promotionem feriae et silentium studiorum. És *tentamen* volt a stilusból, ma azt mondanók: írásbeli. *Specimen* is volt 1765 dec. 7-én (Fasc. V. 368.): logicum specimen datum. 1778 jan. 23—24-én vizsgálat a négy klassziszban s írásbeli dolgozat e tételről: Isten egysége; aztán előléptetés. Nemes ifjak vizsgálatára ünnepélyes ceremóniák között történt. 1783 jul. 3-án (Fasc. VI. 288.) Széplaki P. Horváth Miklós, Kaáli Nagy Zsigmond, Tarcsafalvi Pálfi István reggel 3—6-ig nagyszámú hallgatóság előtt Lázár elnöksége alatt „insigni cum laude propugnauerunt positiones ex universa metaphysica”. Vizsgálat befejeztével a tanuló ifjuság latin himnuszt harmonice recitato szétoszlik. 1783 márc. 29-én (Fasc. VI. 279.) jött az a rendelet a konzisztóriumtól, hogy a közvizsgálatok, melyek eddig Tordán húsvét előtt, Kolozsvárt a pünkössti szünet előtt szoktak tartatni, Tordán jun. 28-án, Kolozsvárt jun. 30-án legyenek, még pedig a főgondnok és más kiküldöttek jelenlétében. Akik a vizsgálatokon nem jelennek meg, nem promoveálatnak, sőt lefokoztatnak az osztályukban (gradus) is, a katalogusban is. Ennek az intézke-

désnek megvan a maga oka. A zsinati Főtanácsok jun. vége felé tartattak. Azon időben az oda- és visszautazás és a zsinati tanácskozások 8—10 napot is igénybe vettek. A tanároknak hivatalos kötelességük volt azokon megjelenni. Míg oda voltak, azalatt a deákok a városon minden komolyabb foglalkozás nélkül éjjel-nappal csatangoltak, korcsmáztak, különböző kihágásokat követtek el. Egy részük haza is ment s nem jött vissza a jul. közepe táján amugy is esedékes nyári vakációért. Az iskolai év kezdetére sem gyűltek össze pontosan. Azért hozta a Főtanács P. Horvát Ferenc főgondnok sürgetésére az erélytelen Agh rektor idejében azt a szigorú rendeletet, hogy jul. 1-je előtt az iskolából hazamenni s szept. 1-je után visszajőni súlyos büntetés mellett nem szabad.

1787-től kezdve a vizsgálatok már június és január végén tartatnak. Ezóta esik össze a prot. iskolák nyári vakációja a katolikusokéval, akiké eddig szept. 1-től okt. végéig tartott. (Fasc. VI. 421.)

Közlöm az 1788 jan. 22—26-ig és 1837 jun. 21-től 30-ig tartott vizsgálatok rendjét (Fasc. VI. 445.):

1788 jan. 22-én (Fasc. VI. 445.) reggel 6—8 a tógás urak szent hermeneuticából és héberből.¹

- 8—10 a nagyobb német osztály németből.
 10—12 kisebb német osztály.
- d. u. 3—5 tógás diákok algebrából.
- 23-án d. e. 6—8 oratorok és poeták theologiai dogmatikából.
 8—10 syntaxisták synt., arithmetika és hitvallás.
 10—12 etymologisták etym., arithmetika és hitvallás.
- d. u. 2—4 tógások és publ. szekundánusok németből.
 4—6 oratorok a retorika törvényeiből.
- 24-én d. e. 6—8 tógások és publ. szekundánusok theol. moralis.
 8—10 magyar osztály, olvasás, számolás, vallás.
 10—12 conjug., compar., declin. tárgyaikból, számolás és vallás
- d. u. 2—4 tógások filoz. moralis.
 4—6 poeták a poetikai szabályokból.
- 25-én d. e. oratorok és poeták gyakorlása e témáról: *Biztosabb dicsérni mint gyalázni*; amazok kötetlen, ezek kötött beszédben extemporale.
 Syntaxisták és etymologisták latin stilusból,
 d. u. a tógások és publ. szekundánusok, a nagyobb német osztály dolgozat a német stilusból.
- 26-án előléptetés: a felsőbb osztályokban semmi; az alsóbbakban: 2 syntaxista a poesisra, 7 etymologista a syntaxisra, 5 conjugista az etymológiára, 3 comparista a conjugációra, 9 declinista a comparációra, 4 kisebb német osztályos a nagyobb német osztályra. Sokan dicséretet kaptak szorgalmukért. Ezután 4 nap vakáció.

¹ Az aláhúzottak theologiai osztályok és tárgyak.

1836/37. évi jun. vizsgálatok sorrendje (Fasc. XI. 180.):

21-én	7—12 a II. éves filoz., mathem. és fizikusok pásztori theologiából	26-án	7—10 a II. éves filoz. természetjogból
	3—6 oratorok és poeták moralis theologiából		10—12 conjugatio
22-én	7—11 kémia		3—6 I. és II. éves filoz. németből
	11—12 comparatio	27-én	6—7 a tógás ifjúság énekből
	3—6 poesis		7—11 a II. éves filoz. hazai történelemből
23-án	7—10 geometria		11—12 a fizikusok héber nyelvből
	10—12 declinatio		3—6 oratoriából
	3—6 oratorok és poeták arithmetikából		6—8 Ex arte tonica
24-én	7—11 a math. világtört.-ből	28-án	7—10 I. éves filoz. metafiz.-ből
	11—12 Ex elementaribus classis minima		10—12 etymologia
	3—6 logikusok latin irod.-ból		3—6 syntaxis
	6—7 az összes klasszisták énekből	29-én	6—12 latin stilusgyakorlatok
			3—6 ezek megvizsgálása és osztályozása
25. vasárnap.		30-án	10 óraker eredmény kihirdetése és évvárás

A vizsgálatnak nem volt — legalább a gyakorlatban nem — visszavető hatálya. Az 1818. évi nyári vizsgálat után a konzisztórium kimondja ugyan, hogy aki az évfolyam alatt nem adja szorgalmának jelét, a következő évben ismétlő (repetens) név alatt azokban a tárgyakban visszamaradjon. (Fasc. X. 279.). De úgy látszik, a határozat csak papiroson maradt, mert Nagy Lázár iskolai felügyelő-gondnok az 1833. évi ürmösi zsinaton kénytelen szóvátenni a vizsgálatoknál tapasztalt enyhe elbirálást. Nem tartja helyesnek, hogy gyenge tanulókat felsőbb tanulmányokra felbocsátanak s ajánlja, hogyha valaki „első classist” kap, utasíttassék vissza. A határozat ez: az oly gyenge tanulók, kik még „második classist” sem kapnak, utasíttassanak vissza repetálásra s mindaddig feljebb ne vitessenek, míg jobb classist nem érdemelnek — *hanem ha születések és birtokok egyebet javasolna*. A szigorú felügyelő-gondnokkal szemben a zsinat enyhébb álláspontot foglal el, amit megértünk. De a határozatnak a nemesekre és gazdagokra vonatkozó részét ma méltán kifogásoljuk. 1837 március 19-én tárgyalja a repr. konzisztórium a guberniumnak azt a rendeletét, hogy a tanulók ismételt repetitio után is, ha első klasszist nem kapnak, felsőbb tudományok hallgatásától rekesztessenek el. A konzisztórium azt feleli, hogy a döntés a Főtanács hatáskörébe tartozik, tehát haladékat kér a válaszra addig, míg a közelebbi zsinat összeül. Az 1839. évi Főtanács „teljességgel

ki nem vihetőnek, sem tanácsosnak, annál fogva elfogadhatónak nem találja; mivel mind nemzetünk helyhezterelése, törvények szerinti szabálya, birtoklása meg nem engedik, mind pedig tanítóink s az ifjakra hivatalaiknál fogva felügyelő-biztosok általi, nálunk gyakoroltatni szokott szoros klasszifikációnál fogva, ha netalántán valamelyik szekundát nyerne egy tudományból, amit okozhat ezen tudományhoz nem a legnagyobb elhivattatás, vagy pedig csendesebb, de mégis hihető későbbi fontos felfogása; de más tudományokban kitűnőbb jelességű lehet s néha a csendes s ebből következett szekundát nyerő ifjú az életre kilépve sokszorta jelesebbé válhatik, amint azt a tapasztalás eléggé bizonyítja; azonban a tertiát nyerő ifjú, hogy viszontrepetícióra szoríttassék, ezen főkonzisztórium is jónak látva, meghatározta.

1839-ben (repr. konz. 76. jk. p.) a róm. kath. püspök a gubernium útján azt követelte, hogy intézeteinkben tanuló kath. ifjak ne bocsáttassanak addig feljebb, míg hittudományból legalább prima classist nem kaptak; a rossz kalkulust kapottakat vagy ne vegyék fel, vagy csak repetensnek.

A diákok a vizsgálatokon tételt, vagy „cédulát” húztak s erről feleltek. De ezzel sok visszaélés történt, amint a törvényelőkészítő-bizottsághoz beérkezett „Vélemény”-ből értesülünk „A rendes leckék nem tanulása csaknem mindennapi szokássá vált”. Az a szellem kapott lábra, hogy a szorgalmasokat kinevetik, leuntatják. Kiszámítják, mikor következnek feleletre s csak akkor készülnek. Vizsgálatokon rendbe mennek a „cédulák” és felszólítás, rövid az idő, csak annyi cedulára készül, ahányan vannak a klasszisban, mert tudja, hogy hátrábbról semmit sem kérdeznek tőle. Az osztályozás nem ösztönző, csak az első éveseknél, mert csak ezeket graduálják. Legyen több repetitio, mint eddig, talán minden héten. Nem majmolás a liceumból átkölcsonözni ezt a szokást: az asztalra legyen kitéve a cédula, vagy a studium materiája, szólítsák az ifjakat nem sorjában s egyszerre csak egyet, hogy ne olvasson kettő a felelő megett. A kiszólított üljön le, vegye kezébe a thézist, mondja, ahol következik, de azután kérdezzék ki egyébből is. Így nem lesz annyi kijátszás és visszaélés. És graduáltassanak minden évben a diákok is és a klasszisták is. A hanyagság meggátlására meg kell szüntetni „azt az eddig szinte nevetségig s oskolánk neve törpítéséig ment visszaélést, hogy aki valamely, vagy minden studiumból 3-a classist, sőt nullát kapott, mégis fennebb bocsátották”. Az ilyen ismétlésre utasítandó s ha akkor is csak az a progresszusa, utasíttassék el az oskolából. A lutheránus konzisztórium ama rendelete, hogy aki valamely studiumból szekundát kap, azt ismétlje, ha 1-ra nem

tanul, bocsáttassék el, igen szigorú, különösen az alsóbb osztályokban. Még a liceumban sincs meg, honnan mértéket vehetni. Az ilyen veszítse el valamely beneficiumát. Ebből az állapotrajzból látjuk, hogy még a 3-a classist, sőt nullát kaptak sem utasítottak az osztály megismétlésére, ami már „visszaélés” számba ment némelyek előtt.

Végre az 1843. évi Főtanács (21. jk. p.) meghatározta, hogy a „harmadik fokot” kapott tanulók ismétlésre utasításának. A tanulók iskolai bizonyítványt előmenetelükről — úgy látszik — a 18. század vége tájáig nem kaptak, mert nem is volt rá szükségük. Iskolaváltoztatás akkor nem ment oly sűrűn és hatra-vakra, mint manapság. Ki ahol kezdette, ott is fejezte be iskoláját. Ha mégis változtatnia kellett, akkor az igazgatótól litterae recommendatoriaet hozott, mint pl. a Tordáról jövő tanulók. II. József alatt 1787-ben (Fasc. VI. 429.) jött egy rendelet, amely a világi pályákra lépőktől „iskolabéli levelet” kíván arról, hogy „a politica és juridica administratiot illető tudományokat kitanulta és az azokban megtett haladásról elméjének vizsgálásán által ment”. Mivel minden a hivatalokra szükséges tudományok és következendőképen a törvénytudós-nak is a filozófia által való elkészülésre szüksége vagyon: annak okáért senki a juridica tudomány folytatására bé nem vétették, ha csak szükséges megkivántató bizonyágtétel iskolabéli levelet nem mutat arról, hogy a filozófiát kitanulta. A protestánsok, akik a maguk tulajdon iskolabéli rendtartásokról, (mely a filozófiát magában foglalja) testimoniumot magukkal hoznak, minden kétség nélkül a juridika tudomány megtanulására Kolozsvárt s más universitásnál is bévétesse- nek. Akik már hivatalban szolgálnak, azok ki ne rekesztesse- nek. De ezután csak olyanokat alkalmaznak, akinek iskolai testimoniuma van előmeneteléről s aki mind erkölcséről, mind tudományára jól vagyon elkészülve.

Ez a rendelet szükségessé tette az iskolai bizonyítványok kérdésének rendezését. Hosszú idő kellett, míg formája, tartalma megállapítást nyert. Az 1820. évi dicsőszentmártoni zsinat „a felsőbb tudományokat tanuló oskolai ifjúság bizonyáglevele kiadatásában tapasztalt több nehézség elenyésztetése céljából” két bizonyítványt rendel kiadni. Az egyik *oskolai bizonyáglevél*, a másik *oskolai absolutorium testimonium*. Utóbbit csak azok kaphatják, kik minden előírt tanulmányt végeztek s azokból exameneket adtak. Akik csak egyet is elmulasztottak, vagy examen nem adtak, azok oskolai testimoniumot kapnak. Köz- lők két iskolai bizonyítványt, egyiket 1797-ből², másikat 1842-ből,

² Keresztény Magvető, 1897, 265, 1,

Lecturis Salutem a Domino!

Infrascriptus praesentibus testor fidemque facio, Adolescentem Egregium Dominum Josephum Pálffy de Tartsalva publicas meas in Logicam, Metaphysicam, et Moralem Philosophiam praelectiones, tam diligenter atque cum profectu frequentasse; quod in examinibus finalibus primae Condiscipulorum suorum classis notam promeritus fuerit; cum hac praeterea in addiscendis literis diligentia Condecens morum honestatem, legibus Scholasticis satis superque conformem conjunxisse, in quorum omnem fidem propriam manum et Consuetum Sigillum adhibui, Claudiopoli die 1-a Aprilis Anni 1797.

Josephus Pákei de ead.
in collegio Unitariorum Claudiopolitanor.
Philosophiae etc. Professor P. O.

T e s t i m o n i u m s c h o l a s t i c u m.³

Nomen, conditio. Praedicatum vel locus originis	Aetas Religio	Classis morum	Classis progressus in studiis
Sigismundus Gál Nobilis Siculus de Sz. Gericze	Unitariae Annor. 21.	Primae	1839/40. sem. pr. E logica, Literatura, Germanica classis primae.
			sem. post. E metaphysica, Literatura, Germanica classis primae.
			1840/41. sem. pr. Ex Archeologia, Philosophia Morali, Geographia et Chronologia, Germ. classis primae.
			sem. post. E historia Patriae Eminens, E historia Ecclesiastica, Jure Naturae, Germanica classis primae.
			1841/42. sem. pr. E Theologia Dogmatica, Mathesi cl. primae. Historia universali Eminens, Lingua Latina cl. primae.
			sem. post. E historia Ecclesiastica, Lingua Latina cl. primae. E historia Universali et Geometria Eminens.

Datum Claudiopoli, atque propriarum manuum Subscriptione Sigilloque usuali munitum.
Anno 1842 Mense Junii Die 30.

Alexander Székely mp.
Historiarum Professor p. o.
atque Eccliarum Unitaria-
rum Generalis Notarius.

Kriza János mp.
Theologia és Phil.
r. professor.

Sámuel Brassai mp.
Math. et Phys. P. P. O.
et Coll. Paedagog.

Moses Székely mp.
Philos. theoreticae
et practicae nec non
Literat. Professor P. O.
Collegi que Rector.

³ Eredetiye e sorok írójának birtokában.

Az 1839. évi törvények a vizsgálat idejéről nem tartalmaznak intézkedést, részleteiről is csak annyit, hogy aki nincs megelégedve osztályzatával, kérelemre újabb magános megvizsgáltatást nyerhet (72. c.) és minthogy a közvizsgálaton idegenek is vannak jelen, ez a legnagyobb rendet és csendeséget kívánja s ezért a csengetésre pontosan megjelenni kötelesek az ezen „gradusbeliek” (osztályúak). Ha nem jelennek meg pontosan, 4 kr. a büntetés. Ha egyáltalában nem jelen meg, arról a félévéről nem kap kalkulust s többé ezen gradusbeli társai közt helyet nem foglalhat. De a megjobbulás reménye alatt a következő évben felvehető. Az absolutoriumot aláírják: a püspök, az inspektor kurator, a rektor és a rendes profeszszorok s az iskola pecsétje alatt adatik ki. A tanfolyamot végzett s jogot tanuló ifjak testimoniumot kapnak a rektortól. Absolutoriumot csak az kap, aki a törvényeket elvégezte, vagy azok elvégzése előtt az iskolából ki akar menni. Eklézsiába kirendelt ifjak tartoznak absolutoriumukat, vagy testimoniumukat kivenni, hogy a köri előjárásának beadhassák.

A vizsgálatnál az osztályozás jegyei: eminentia, prima, secunda, tertia. Számértékük 4, 3, 2, 1. Akinek legnagyobb szám jött ki a tantárgyakból kapott jegyekből, az volt az első. A noviciusokat az első és második félévi vizsgálat eredménye alapján sorozták. Aki tertiát kap, azt a tudományt ismétli, aki minden tudományból tertiát kap, semlegesnek aláztatik s elutasítatik.

Az 1845. évi törvények szerint közvizsgálat kétszer tartatik: januárban és júniusban. A törvény ismer magántanulókat (38. §.), akik otthon tanulnak, de az igazgatóság engedélyével közvizsgálatra állhatnak. Elmulasztott közvizsgálatot pótolni, vagy azt külön adni, csak az E. K. T. engedélyével s általa kitűzött napon és kiküldött biztosok jelenlétében lehet külön díjfizetés mellett. Minden közvizsgálat végén a tanulók osztályoztatnak, a felosztályúak és végzetek erkölcsből is, mely célra a mulasztási jegyzék bemutatandó. Ki valamiből harmad osztályt kap, azt ismételni, vagy új közvizsgálatot adni tartozik. Ha akkor is harmad osztályt kap, elutasítatik. Az egyenruhások az első év végén soroztatnak s az így nyert helyüket a filozófiai tanfolyam végéig megtartják. Ekkor a 3 évi tanulmányok alapján soroztatnak.

Az 1852—53.-ik év végén van felosztást végzett tanuló 10. A rangsorozás alapján első Pap Mózes, a későbbi tanár, 143 érdemszámmal, 9-ik Demeter Lőrinc 93-mal. Első éves felosztályu van 15. Az elsőnek 56, az utolsónak 30 az érdemszáma.

1858—59-től három érdemjegy jött szokásba: eminentia (Em), prima dicséret (Prd.) és prima (Pr.) Az 1863. évi Fő-

tanácsra a nevelésügyi bizottság negyedik fokul a *gyöngéprimát* ajánlja, de a Főtanács helyesebbnek tartja a „*második osztályt, vulgo secundát*“, mely törvényeinkben megvan, nincs is eltörölve. Amely tanuló több szekundát kap, mint primát, az ismétel. Az absolutoriumra vonatkozó intézkedések azonosak az előbbivel. „A törvénytánításnak nálunk beálltaig a törvényt hallgató, de bennlakó ifjaknak csakis *ideiglenes bizonyítványt* az igazgató ad.

A törvény nem intézkedik az érdemjegyekről.

1869. jul. 12-én az E. K. T. azt határozza, hogy ezután az alosztályúak is nyári közvizsgálatkor egész évben nyert érdemsorozatuk szerint rendeztessenek, miként a felosztályúak.

Az 1871. évi törvények a vizsgálatokról ezeket tartalmazzák: Évenként két vizsgálat van, mely után „*érdemsorozat*“ adatik. Előmeneteli jegyek: *kitűnő, elsőrendű dicsérettel, elsőrendű, másodrendű*. Számértékük: 3, 2, 1. Másodrendű nem vétetik számításba. Ezenkívül van az általános osztályzat. Az egész ifjúság soroztatik. Egyenlő szám esetében a felosztályúaknál elsők a Kolozsvárt, azután a Tordán s végül a Keresztúron tanult növendékek. Aki a rendes vizsgára előállani akár egészen, akár részben elmulasztja, kilépettnek tekintetik. Aki az összes tantárgyak feléből másodrendűt kap, nem tehet javító vizsgát. Aki két, vagy több tárgyból kap másodrendűt, 2 hónap alatt javítót tehet s ha akkor is másodrendűt kap, ismétel. A magántanulók a közvizsgálat alatt egy évégre kitűzendő napon együtt tesznek vizsgát.

1874-ben az E. K. T. (171. tanügyi sz. a.) így intézkedett a másodrendűre nézve: egy tárgyból a tanév elején egyszerű jelentkezés mellett javíthat, kettőből az igazgatóságtól kell kérni engedélyt, háromból ismétlésre utasíttatik. Kétszeri javítás ugyanazon tárgyból nem engedtetik meg. Téli vizsgán kapott másodosztályzatot egy hónapon belül magánvizsga útján kijavíthatni; ha abból a tárgyból év végén érvényes jegyet kapott, javításnak tekintetik. Aki év végén is másodosztályzatot kap ugyanazon tárgyból, ismételni köteles. Másodosztályzattal felsőbb osztályba senki sem léphet.

1875-ben az igazgatóság a következő osztályzatokat állapítja meg a figyelemnél: éber, kellő, szórakozott. A szorgalomnál: ernyedetlen, kitartó, kellő, hanyatló, csekély, semmi. Az előmenetelnél: egy elsőrendű dicsérettel = kitűnő, két elsőrendű dicsérettel = elsőrendű dicsérettel, egy elsőrendűvel = elsőrendű dicsérettel, két elsőrendűvel = elsőrendű, egy másodrendűvel = másodrendű az általános osztályzat. A magaviseletnél: feddhetetlen, vagy példás, dicséretes, jó, törvénytörő, kevésbé törvénytörő, nem törvénytörő.

A 70-es évek vége felé a téli vizsga kérdése irodalmi megbeszélés tárgya is volt nemcsak nálunk, hanem ország-szerte.⁴ Sándor János és Kovácsi szóltak hozzá. Előbbi a téli, nagy „kis” vizsgát pedagógiai abszurdumnak tartja. Érvei a következők: Az az állítás, hogy szükséges, mert a nyári vizsgáig elfeledik a tanultakat, nem érv, hanem szégyene a tanítónak. Ha levizsgáztak, a második félévben nem sok gondot fordítanak a tanultakra. És: az ember „beleszédül a gyorsaságba”, mellyel vizsgáink lefolynak. Miért adunk elégtelent a téli vizsga után, ha ki sem javíttatjuk? A valódi vizsga után vagy fellépésnek, vagy ismétlésnek kell következnie. Itt egyik sincs. Nem egyéb ez a vizsga, csupán egy drága hónapnak elvesztegetése. Mellette csak a konzervatívek harcolhatnak. Alapos tanterv kellene már, melyben nemcsak a tankönyvek legyenek megírva, hanem az is, hogy melyik tantárggyal mi a cél, mit, hogyan és minő terjedelemmel kell tanítani. S ki kellene már nyomtatni, hadd lássák a tanárok és vizsgálóbiztosok is, hogy mihez tartásuk magukat. A téli vizsga, ha régen jó volt is, „ma már túlélte magát”, drága időt vesz el a tanulástól, a vizsga előtti idő igen rövid, mindkét vizsga ideje igen rövid, legyen egy, az év végén s arra legyen elég idő adva.

Kovácsi véleménye más. Szerinte a téli vizsga nem abszurdum, hanem természetes és indokolt, nem objektív, hanem szubjektív okokból. Mert a tanításnak koronként meg kell állani, a megtett munkát számbavenni, különösen a kisebb növendékeknel. De ha egyedül a tanuló haladásának számbavétele volna a cél, ő sohasem tartana vizsgát, mert erre legilletékesebb maga a tanító. De a vizsga szükséges a szülőkért, az intézetért, a fenntartókért. Két vizsgát szükségesnek és elégségesnek tart, mert a tanulók reális és formális haszonban részesülnek általa. Nem idővesztegetés, mert látjuk, hogy a vizsga végén „meg vannak húzódva, el vannak nyűve”. A tanuló testét, lelkét egyaránt igénybevevő teher és fáradtság s ezért szükséges, hogy a teher, az évi tantárgy kétszerre osztassék. A vizsga legyen komoly dolog és ünnepélyes, ne játék és muto-gatás. Hogy sok időbe kerül? Tartasuk egyszerre két helyt. Hogy a jobbak hiusága tápláltatik s a hanyagok megszegyenítettnek? A nemes ambíció nem hiba, hanem a hanyagság és léhaság ellen „majdnem egyedül biztos ő”. A hanyagokkal pedig, ha érdemök és igazság szerint történik, a maga rendjén van a megszegyenítés.

Ilyen irodalmi megbeszélések légkörében készültek az

⁴ A téli vizsga középtanodáinknál. Ker. Magvető, 1878. 304—311. l.

1880/81. évre érvényes törvények, melyek mindenik félév végén fenntartják a közvizsgálatot. Az előmenetel jegyei: *kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen* (5 számmal: 1, 2, 3, 4, 5.). A magaviseletéi: *dicséretes, jó, kielégítő, nem kielégítő*. A szorgaloméi: *ernyedetlen, kitartó, kellő, hanyatló, csekély* (számmal: 1, 2, 3, 4, 5.). Az általános osztályzat megállapításánál, ha a maradék az osztó számok felét teszi, a jobb osztályzat marad meg. Egy elégtelen után az általános osztályzat másodrendű. (Itt megmaradt még a régi jegy). A sorrend számok szerint állapíttatik meg. Egyenlőség esetén a vizsgáló-bizottság határoz. A nyári közvizsgálat után az ifjúság soroztatik a mindkét vizsgálaton nyert érdemsorozatok alapján. Egy tárgyból elégtelen jelentkezés alapján javíthat szept. elején, kettőből elégtelennek az igazgatóságtól kell engedélyt kérni. Kétszeri javítás ugyanazon tárgyból nem engedtetik meg.

Ha valaki a téli vizsga alkalmával kap elégtelent, azt egy hó eltelte előtt vagy magánvizsga útján, vagy az évvégi vizsga alkalmával kijavíthatja, amikor is, ha azon tárgyakból, melyekből a téli vizsga alkalmával elégtelen volt, ennél jobb osztályzatot nyer, javításnak tekintetik. Aki ugyanazon tárgyból a záróvizsgálat alkalmával is elégtelen, ismételni köteles. Kétszer ugyanazon osztály nem ismételhető. Elégtelennel felsőbb osztályba senki sem léphet. Az elégtelent kapó tanuló stipendiumát a f. hónapon túl elveszti. Gyermekeket az igazgatóság, ha tárgyaikhoz szükséges fejlettségük és érettségük hiányzik, belátása szerint egy évre visszamaraszthat.

Az 1885. évi törvények a téli vizsgálatot megtartják, a középiskolai törvény ellenére. A jegyek az előmenetelre: *jeles, jó, elégséges, elégtelen*, tehát a *kitűnő* megszűnt; a magaviseletnél: *jó, szabályszerű, kielégítő, rossz*. A szorgalmi jegyek megszűntek. Az általános osztályzat kiszámítási módja változott. Jeles az általános osztályzata annak, kinek minden jegye jeles, legfeljebb egy jó: jó annak, kinek minden jegye legalább jó, legfeljebb egy elégséges: elégséges annak, kinek két vagy több elégséges jegye van; elégtelen annak, kinek egy vagy több elégtelenje van. Aki az első félévi vizsgálatot le nem teszi, nem tekintik az iskola tagjának. A tanév végével az egész ifjúság soroztatik. A számértékek összegének egyenlősége esetén a mult tanévben előbbre sorozott tanulónak van elsőbbsége. Aki rendes vizsgálatra nem áll, az iskolából kilépettnek tekintetik. A javító vizsgálatokat ez a törvény a középiskolai törvény szerint szabályozza, a téli vizsgálatok alkalmával kapott elégtelen javítását pedig az előbbi törvény szerint.

A törvény az évet három időszakra osztja. Az első karácsonyig, a második húsvétig, a harmadik a tanév végéig

tart. A két első végén minden tanuló *Tudósítót* kap, melyben előmenetele általánosan jelezve, magaviselete, mulasztásai ki vannak téve s melyet a szülő aláírása után az osztályfőnöknek vissza kell adni.

Az 1890. évi Főtanács (70. jk. p.) a téli vizsgálatot megszüntette a következő okokból: mert a középiskolai törvény szerint annak helye nincs: mert másvallású ifjaktól a téli vizsgálatra vallástani jegyeket szerezeni sok nehézséggel jár, minthogy azoknál az a vizsga már megszűnt; mert a tudósító könyvecskék útján a szülők gyermekeik előmenetelét figyelemmel kísérhetik, mert az ösztöndíjak kiadása sem fog nehézséggel járni, minthogy karácsonykor és húsvétkor változás alá jöhetnek.

A 1896. évi törvények — természetesen — nem ismerik a téli vizsgálatot.

A század végén az 1900. évi Főtanács (92. jk. p.) a vizsgálatok eddigi módjának megváltoztatásával ezeket rendeli: a vizsgálatra annyi napot kell szánni, ahány gimnáziumi osztály van. Minden osztály legalább két külön félnap vizsgázik. A szaktanár előleges kijegyzése szerint feltétlenül kikérdezendők a kétes és elégtelen előmenetelű tanulók, a nem kétes előmenetelűek közül mindenki legalább két tárgyból. A kikérdezés több tárgyból az időtől és az elnöktől függ, aki megkérdezi, kinek van kedve felelni s a jelentkezőket kikérdezi. A vizsgálat után zárt tanácskozásban az elnök jelenlétében a jegyek véglegesen megállapíttatnak. A záróünnepélyen csak a jeles előmenetelű s jutalomban részesülő tanulók nevei olvastatnak fel.

A vizsgálatnak ez a módja már az 1899/900. iskolai évben életbelépett s a Főtanács a fennebbi határozattal most utólagosan jóváhagyta.

E határozat megértése végett utalunk arra a durva és ki-méletlen támadásra, amely „Kezdődik az emberbutítás” címen a 90-es években a középiskola ellen országszerte megindult s amely túlterhelés okán széles körökben illetékesek és illeték-telenek részéről széles mederben tárgyaltatott. Ez áramlatnak az volt a vizsgálatokra vonatkozó legfőbb kifogása, hogy ezek az amúgy is túlterhelt ifjúságot feleslegesen és haszon nélkül terhelik és idegességét fokozzák. És sok szó és kiváncsalmak között, midőn a vizsgálatot csak a kétesekre és elégtelenekre terjeszti ki s az előleges osztályzatot már a vizsgálat előtt elkészíteti.

A vizsgálatokkal kapcsolatban ismertetem az ú. n. *Érdem-sorozati jegyzőkönyv* rendszerét.

Az 1832/33-ban kezdődő érdemsorozati jegyzőkönyv az osztályokat így nevezi: absoluti, physici, mathematici, moralistae, logici, rhetores, poetae, synaxistae, etymologistae, comparistae, declinistae majores, declinistae minores (sok évben a decl. minoresnek nincs tanulója), legentes, collegentes.

Az osztályok felülről lefelé haladó sorban vannak vezetve. 1842-ben kezdik magyarul vezetni. A. osztályok magyar nevei: végzett egyenruhások, egyenruhátlanok, 4—3—2—1 évi egyenruhások és egyenruhátlanok, alosztályiak: 7—1 osztályok. 1843/44-ben változik a rendszer így: az egyenruhások I—III. évesek s alól van nem 7, hanem 8 osztály. 1850/51. év második felében így vannak beírva az osztályok: A. Felosztályiak: végzetek és hittanászok, III. évesek (VIII. gimn. o.), II. évesek (VII. g. o.), I. évesek (VI. g. o.). B. Alosztályi ifjak: VIII.—IV. o. (V—I. g. o.), III—I. o. (elemi osztályok). Az 1851/52. isk. év első felében vannak: végzetek és IX—I. osztályok. A XI—IV. osztályok alatt zárójelben: VIII—I. g. o., a III—I-ig semmi. De a második félévben már így: hittanászok, III—I. évesek, VIII—I. osztály. 1853/54-ben: végzetek és hittanászok, VIII—I. gimn. osztályok, III—I. „népiskolai osztály“. 1860/61-től a „hittanászok“ III—II—I. éves theologusok név alatt vezetnek s külön a végzetek. 1868/69-től fogva elemi osztály 4 van. 1850/51. végén kihirdeti az igazgató, hogy azok a VIII. o. ifjak, akik a filozófiai tanfolyamra felvételüket óhajtják, szeptemberben az igazgatóság előtt minden alosztályi tudományokból közvizsgálatot kötelesek tenni. 1854/55-ben az érdemsorozat felolvasásakor kihirdetik, hogy nem unitáriusok addig nem vitetnek feljebb, míg vallásból bizonyítványt nem hoznak s azt is, hogy a hazamenők az illető cs. kir. hivataltól útlevelet szerezni el ne mulasszák. 1855/56-ban fordul elő először a csillagos kalkulussal. Az ilyenekkel bírót figyelmeztetik, hogy „ezután, ha több gondot és szorgalmat nem fordítanak tantárgyaik betanulására, minden esetre szekundát fognak kapni“.

1857-ben a nyári vizsgálatok után Buzogány Áron magyar „nyelvtanító“ 12 könyvet tűzött ki *jutalmul* a három első gimn. o. tanulók között a legtöbb szorgalmat és eredményt tanúsítottaknak. Adataim szerint ez az *első eset*, hogy tanulók a tanulásért jutalmat kapnak. 1840/41-ben azok a tógátus és publicus diákok, akiknek neve után az egész éven át semmi büntetés elé nem fordul (azok az ú. n. *albások*), az érdemsorozat után fejenként 6—6 mfrtot kapnak. Ilyen diák volt 107 közül 11. Ez a magaviselet jutalmazása volt. Ugyanekkor a különböző címeken befolyt jövedelmekből összegyűlt összeget (187 mfrt 64 dr) 4—2—1 arányban vizsgálat után felosztják az integransok, mediansok és misericordiansok (= egész-, fél- és ne-

gyedrészbeli részvényesek") között. Ez azonban nem jutalom, hanem segély volt. 1865 táján kezdődnek pályadíjak és jutalmak. Azelőtt ilyenekről nem esik szó. 1868/69-ben jelen meg az angol, mint önkéntes tantárgy, 1869/70-ben az orgonálás és gyorsírás.

16. fejezet.

Érettségi vizsgálat.

Az érettségi vizsgálatot az abszolútizmus erőszakolta rá az erdélyi iskolákra s a miénkre is. Az erőszakolás ellen az egyház vezetősége az iskolai politika németesítő irányzata miatt s az autonómia védelme érdekében tiltakozott és védekezett. De a kérdésben az abszolútizmus letűnte után hozott összes határozatai mutatják, hogy a rendszer lényege ellen nincs megállható kifogásuk. Csak nem vallották be nyíltan, mert az abszolútizmus iskolai politikájával szemben elfoglalt álláspontjuk miatt — úgy érezték — nem tehetik. Ezt mutatja az is, hogy az alkotmányos élet beköszöntése után az Entwurf gimnáziumával szemben visszamennek a régi iskolára, de az érettségi vizsgálatot fenntartják. Az Entwurfban merőben új volt az érettségi vizsgálat, mely a szellemi képzettség puhatolására irányult s az iskolai hatóságnak betekintést engedett a tanárok munkájába, kiktől új és haladottabb módszert követelt. Általában érvényesült az éber és szemes ellenőrzés szigorúsága s eltűnt a régi patriarkális iskolai élet engedékenysége és lazasága. Az érettségi vizsgálat írásbeliből és szóbeliből áll. Az írásbeli tárgyai: értekezés anyanyelven 5 ó., fordítás latinból 2 ó., görögből 3 ó., latinra 3 ó., mennyiségtan 4 ó. Egy másik előnyelv a tanuló vagy szülői kívánsága szerint 3 ó. A szóbeli tárgyai: az anyanyelv irodalma, latin nyelv és irodalom, görög nyelv és irodalom, történelem és földrajz, mennyiségtan, természetrajz és fizika, a második előnyelv nyelvtana és irodalma.

Az érettségi vizsgálat rendszere annyira újszerű és meglepő volt, hogy mikor először megjelent a kormányzóság erre vonatkozó rendelete, az első időkben nem tudják, mihez tartani magukat vele szemben. A vizsgálat érdeme ellen nincs észrevétel és megjegyzés, de a diákok között valami csendes bojkott indul meg ellene, mit az igazgatóság — kiérzik a sorok közül — örömmel használ fel a felhívásra adott jelentésében. A kormányzóság, hogy a gondolatnak megnyerje a vezetőséget, 1851 jun. 30.-áról 15281. sz. alatt a vizsgálat vezetésével Nagy Elek főgondnokot bizza meg. Az igazgatóság jul. 3.-ról azt jelenti, hogy a tanulók közül kettő kikérvén iskolai bizonyít-